

ЛИТЕРАТУРА:

1. Душкина Н.О. Формирование архитектурной среды в университетских городах Великобритании. (Оксфорд и Кембридж). Дис. канд. арх. М. - 1982.
2. Щеглов А. В. Архитектура домов творчества молодежи. (Формирование художественного образа). Дис. канд. арх. М.- 1992.
3. Еханина Е. Г. Принципы модернизации функционально-пространственной структуры клубных зданий. Дис. канд. арх. М. - 1990.
4. Лежава И.Г. Проблемы формирования и пространственной организации центров досуга в современном городе. Дис. канд. арх. М. - 1970.
5. Лучанкин А.И. Сняцкий А.А. Социально-клубная работа с молодежью. Проблемы и подходы. Екатеринбург. - 1996.
6. Новиков Ф.А. Архитектурная композиция многофункциональных комплексов. Дис. канд. арх. М. - 1979.
7. Теркунова Т. В. Особенности формирования новых типов культурно-просветительских учреждений – центров для досуга подростков. Дис. канд. арх. М. 1982.
8. Усманов М. С. Функционально-планировочная организация учреждений досуга молодежи в крупнейших городах. Дис. канд. арх. Ташкент 1985.
9. Кравченко А.М. Принципы функциональной и пространственной организации центров досуга. Дис. канд. арх. М. 1991.
10. Современная архитектура № 1 1967 (Дома молодежи за рубежом).
11. Современная архитектура № 2-3 1968 (Институты зарубежный опыт).

УДК 72.01:72

Каменський В. І.

Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ КОМПОЗИЦІЙНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ МІСТ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (XV-XVII СТ.)

Постановка проблеми. Криза в пострадянських містах України викликана не в останню чергу диспропорціями попереднього розвитку планувальної структури. Остання була жорстко орієнтована на формування індустріальних міст. Ці диспропорції посилювалися в період краху СРСР, який відбувся поряд з крахом індустріальної цивілізації. Наразі монументальна спадщина урбанізації як її і личить стала одним з головних інструментів збереження нині вже застарілого міського способу життя, який характеризується тим, що відкидає соціокультурну основу поселень. Це спричинило нехтування своєрідністю основ розвитку архітектурного середовища та відповідно посилення кризових явищ в соціальній сфері.

В епоху глобалізації існує небезпека, що трансформація міст колишнього СРСР, згідно концепції сталого розвитку буде заблокована через нерозуміння рядом вітчизняних фахівців у містобудуванні цивілізаційних основ середовища міста. До цього часу, вважається, що підходи до реконструкції міст колишнього СРСР мають спільну основу.

І в цьому аспекті, буде цікавим дослідити розвиток планувальної структури (ПС) містобудування Московської держави як провідної потуги яка стала основою СРСР.

ПС є найбільш чутливим індикатором запитів і проблем суспільства, бо саме в її царині відображається структура соціуму, і відповідно переплетення утилітарних та художніх аспектів міського середовища. Вирішення цього питання дозволило б істотно розширити можливості містобудівного проектування та прогнозування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розв'язанням проблем ПС міст на території колишнього СРСР займалася велика кількість вчених. Але, серед значної кількості робіт помітно відрізняються два напрямки – історико-культурний та середовищний. Ці два напрямки в цілому і сформували сучасний погляд на проблеми ПС міст. Перший напрямок представлений роботами А. Буніна, М. Бархіна, М. Габрель, А. Беккер, А. Іконнікова, І. Кострикіна, Г. Мокеева, А. Щенкова, Т. Саваренська, Л. Тверського, які розглядали проблему в історико-естетичному аспекті. Середовищний підхід представлений в роботах О. Буряка, В. Нікітіна, О. Яницького та інш.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед робіт вищеназваних авторів не вистачає робіт в яких були б виявлені соціокультурні фактори впливу на розвиток ПС міст

Мета статті. Головною метою статті є дослідження розвитку ПС міст Московської держави під дією соціокультурних факторів. Це дозволить зрозуміти більш глибоко оригінальні риси в ПС сучасних міст Східної Європи.

Виклад основного матеріалу. Впродовж двох століть панування монголів в Східній Європі відбувається піднесення московських князів. Спочатку вони отримали титул Великого князя Владимирського (1364 р.), потім стають головними збирачами податків для монголів. Підтримуючи ортодоксальну церкву московські князі придали своїй владі релігійний характер. [1] Після загибелі Константинополя, набула популярності ідея про те, що Москва є «третім Римом» [2].

В перші століття існування Московського князівства центрами її торгової та територіальної експансії стають монастирі, які виростають в лісових хащах (а не тільки по берегах річок, як в часи Русі [2, 1]. Божі обителі переслідували поряд з духовною також і матеріальну мету: експлуатація захоплених територій та розвиток промисловості і торгівлі. Завдяки цій подвійній меті розпочався процес колонізації через поєднання різноманітних громад в церковні парафії, а також через створення адміністративної системи розселення – з'являються нові волості. [3] З часом монастирі обростали слободами та селами і перетворювалися на значні поселення та міста.

В XIV-XV ст. були засновані Сергіївський, Кирило-Білозерський, Спасо-Прилуцький [4, 125], Ніколо-Карельський, Соловецький, Печенгський [3] та інші монастирі. Московку також поступово оточили монастирі – фортеці. [5] Ближні підступи охороняли Олексіївський, Рождественський, Високопетровський, Новодівичий, Донський та інші монастирі. [5] (рис.1).

Об'ємно-просторова композиція монастирів символічно відображала будову світу, де на самій горі мислився Бог, небесні кола населяли янголи строго визначеного чину. Замкнутість сфер була абсолютна. В архітектурному просторі монастирів головував собор як змістовний центр композиції. Навколо формувалися ієрархічно підлеглі, ізо-

льовані пояси забудови, подібні в плані до концентричних кіл. Тон задавала ідея вселенської гармонії. [6] (рис. 1.).

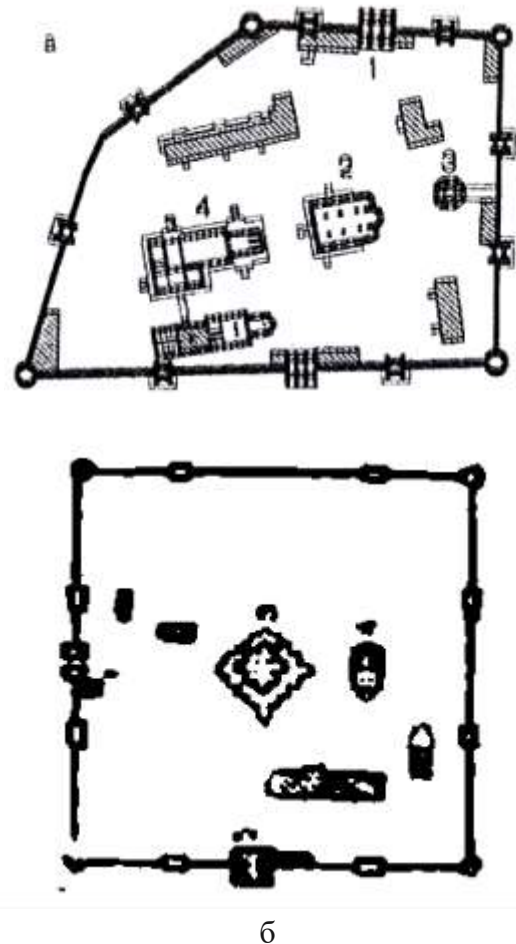

Рис. 1. Монастирі:
а) Новодівичий (1525 р.),
б) Донський (1590 р.).

Підвищення активності Західної Європи призвело до активізації експансіоністської діяльності на всій території планети впродовж XVI ст. Не залишилися відповідно поза увагою і землі Московської держави, яка вже захопила значні території. Так, в 1553 р. в гирло Північної Двіни зайшли судна англійців. З цього часу (як вважають дослідники) розпочалася зовнішня торгівля в Московії [7], що значно активізувало розвиток міст.

Московське нове місто будувалося виходячи з державних потреб. Потреби ці полягали в контролі території та організації торгівлі. [3] Для спорудження нового міста-фортеці обиралися місця вигідні в господарському та військовому відношенні. [8, 1] А, ефективність містобудівної галузі Московської держави була доведена при будівництві Свяжська – фортеці яка відіграла вирішальну роль у захопленні Казані. [5].

З розвитком торгівельної діяльності, московське місто в XV-XVI ст. перетворилося на поважну економічну та політичну силу. Міське населення - ремісники та купці, а також дворяни, було зацікавлено в налагодженні системи безпеки, утворенні загальнодержавного ринку та зникненні митних перешкод [9]. Активно розбудовували міські кремлі, які в цілому повторювали структуру монастирів (рис. 2), і де головній культовій споруді, яка водночас була і найбільшого розміру, надавалось місце в геометричному центрі.

Відповідно цей тип планування був застосований в будівництві фортець. Фортеця Кола з XVIст. на захопленій території Новгородської республіки [6] та місто-фортеця Осташков [6] побудована на західному на-

прямку мали структуру подібну монастирським, де в центрі композиції знаходилися церкви, а по периметру – мури, складські споруди та навіть городи (рис. 2.) За характером впливу природного оточення на плани міста, московські міста, як і фортеці, можна поділити на чотири типи: круглі, напівкруглі, сегментні і секторні [8].

Біля головних брам із зовнішнього боку дитинця (використовуючи порожній простір обстрілу перед стіною), звичайно розміщувався головний міський торг (рис. 2), який служив сполучною ланкою між фортецею та «посадам». Крім головного ринку виникало ще кілька дрібних торгових майданчиків (сінні, рибні та ін.). Найчастіше ці торги розташовувалися біля річкових мостів. [8] Торг був розташований поряд з брамою кремля яка була комунікаційним центром: до брами стягувалися вулиці посаду. На торгу також зводилися храми на честь своїх покровителів - Параскеви П'ятниці, Миколи, Власія та ін.

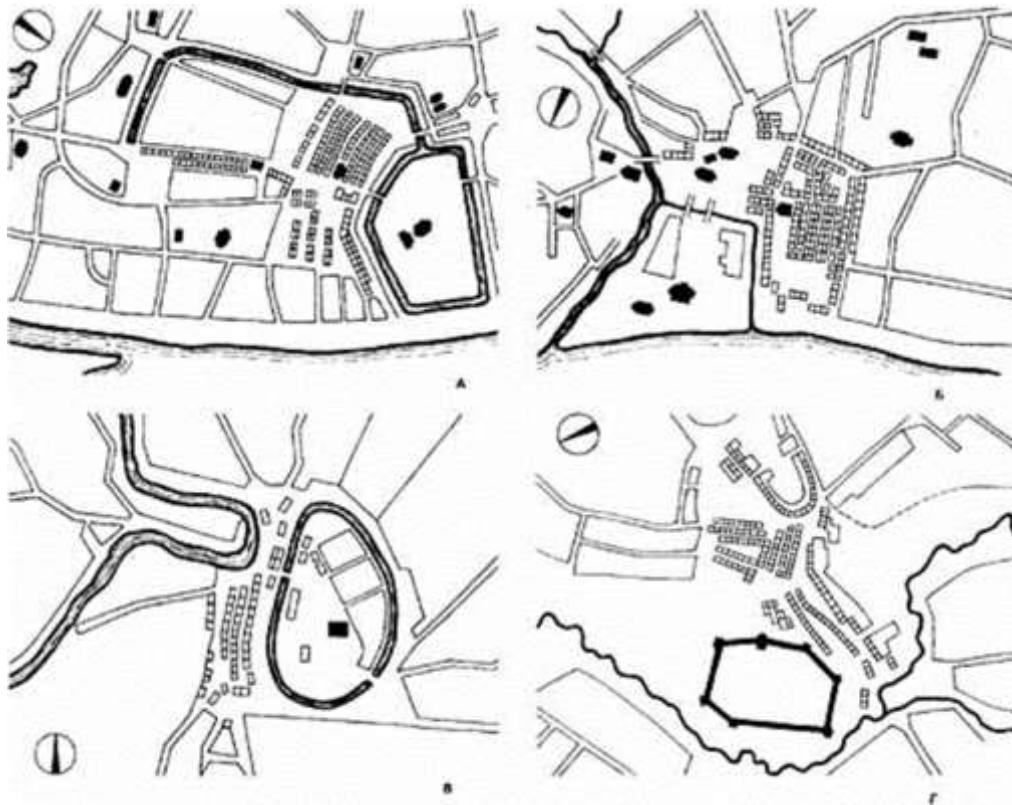

Рис. 2. Приклади типичного розташування торгу біля кремля з собором.
а – Кострома; б – Углич; в – Дмитров; г – Можайськ (Схема Г.Я. Моксеєва)

Центром торгівельних операцій стала Москва, до якої сходилися шляхи з усієї величезної країни. Москва також стала кінцевим пунктом і закордонної торгівлі з Іраном та Північною Європою. Так, важливий торгівельний шлях було прокладено з Москви до Архангельська (через Ярославль, Вологду, В. Устюг та Сольвичегодськ), а далі в Європу. Інші торгові шляхи вели на Захід через Смоленськ [5, 334] Московський кремль в XVII ст. перетворюється на монументальний ансамбль зі своїм величним центром – Соборною площею, де головною домінантою стає дзвіниця церкви Івана Лествичника [4] Тобто, святого який прославився твором «Лествиця» натхненого видінням пророка Іакова про сходи які ведуть до неба, до Бога, на зразок стародавнього Вавилону.

Початковий розвиток посада в Москві (та інших містах) навколо внутрішнього укріплення полягав в витягуванні забудови від фортеці вздовж прилеглих берегів річки. Лише згодом освоювалася територія уздовж радіусів, що йдуть «в полі», і тоді виникала радіальна система. [8].

Сибірські міста описані на перетині XVI-XVII ст. мають квадратні або прямокутні фортеці (з церквою) які оточують слободи, розташовані відповідно рельєфу місцевості та існуючим зовнішнім дорогам. Перед головними воротами фортець в XVIII ст вже знаходиться ринкова площа з культовими об'єктами, до якої сходяться важливі дороги (Якутськ, Іркутськ, Мангазея та інш.) [6].

Висновки. На основі проведеного аналізу автор робить висновок, що ПС міст Московської держави XV-XVII ст. була сформована під переважаючим впливом соціокультурного фактору. Соціокультурний фактор знайшов своє відображення у врахування постулатів державної ідеології в побудові ПС. Вплив фактору, який враховував торгівельну діяльність був відображений у розвитку подолів. Але, локалізація торгівельних

зон була підпорядкована ПС яка була сформована під дією соціокультурного фактору. Оригінальні риси ПС міст Московії надавали природні умови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Девис Н. История Европы / Норман Девис; пер. с англ. Т.Б. Менской. – М.: АСТ: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 943 с.
2. Мак-Ніл Вільям. Піднесення Заходу. Історія міської спільноти / Вільям Мак-Ніл; пер. с англ.. – 2-е вид., випр.- К.: Ніка-Центр, 2011. – 960 с.
3. Огородников С.Ф. Очерк истории г. Архангельска в торгово-промышленном отношении. / С.Ф. Огородников. - СПб.: Тип. Морского министерства, в главком Адмиралтействе, - 1890. - 327 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.runivers.ru/bookreader/book54897/#page/333/mode/1up>
4. Бунин А.В., Ильин Л.А., Поляков Н.Х., Шквариков В.А. Градостроительство. – М.: Акад. арх. СССР, 1940. - 326 с.
5. Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. Рабовладельческий и феодальный периоды: Учебник для вузов / Т. Ф. Саваренская. – Москва: Стройиздат, 1984. – 376 с.,
6. Крадин Н.П. Русское деревянное оборонное зодчество. / Н.П. Крадин. М. : Искусство, - 1988. - 191 с.
7. Россия // Большая энциклопедия. – С. Птб.: Книгоизд. т-во «Просвещение», 1904. – Т.16. – 705 с.
8. Мокеев Г.Я., Щенков А.С. Планировочная структура городов // Древнерусское градостроительство X-XV веков. – с.1 [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://emsu.ru/um/archit/art/Z_Music.htm
9. Бунин А.В. История градостроительного искусства. Том I. Рабовладельческий строй. Феодализм. Капитализм/А.В. Бунин. М.: Гос. узд. лит. по строительству и архитектуре, 1953. - 531 с.